

När handelspolitik blev en facklig fråga: formeringen av LO:s handelspolitiska positioner under första världskriget

Li Eriksdotter Andersson, Stockholms universitet¹

Abstract

I min avhandling undersöker jag konstruktionen av fackliga handelspolitiska intressen – hur de har artikulerats, förhandlats och förändrats över tid – genom LO:s offentliga positioneringar i, och interna debatter om, handelsfrågor under 1900- och 2000-talet. Avhandlingens preliminära första kapitel, som sammanfattas i detta papper, fokuserar det tillfälle när frågor av handelspolitisk natur för första gången blev en del av LO:s fackliga agenda, i ljuset av första världskrigets dyrtid. Med utgångspunkt i en diskursanalytisk metod och LO:s bevarade organisationsmaterial analyseras vilken syn på internationell handel och vilka(s) handelspolitiska intressen som artikulerades inom och av LO under krigsåren 1914-1918.

Studien visar, för det första, hur konsumentintresset artikulerades som fackligt intresse under krigets första år och hur detta, i strid med hur handelsforskning vanligtvis förstår konsumenters handelsintressen, kopplades samman med krav på ökade handelsrestriktioner. För det andra belyser den hur betydelsen av politiska överväganden kan spela större roll för fackliga handelsintressen än marknadsförutsättningar. Slutligen identifieras också en successivt ökande klyfta mellan LO-ledningens syn på livsmedelsfrågan och den bredare fack- och arbetarrörelsens, vilket både bekräftar tidigare arbetarhistoriska forskningsresultat men också innebär en problematisering av den undanskjutna roll LO och socialdemokratin brukar tillskrivas för framväxten av det som brukar kallas för 1917 års hungerrörelse.

¹ Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer, li.andersson@ekohist.su.se

Inledning

Under hela arbetarrörelsens existens har arbetarnas produktion och konsumtion varit intimt förbundna med framväxten av en världsmarknad. Samtidigt har tolkningarna av vilken form av handelspolitik som främjar arbetarnas intressen varierat över tid och rum, både mellan och inom olika arbetarrörelser. Hur kan dessa tolkningar förstås? I relation till den frågan utgör svensk fackföreningsrörelse, och Landsorganisationen (LO) i synnerhet, ett särskilt intressant studieobjekt. Dels i kraft av att LO-förbunden alltid har representerat arbetare från en rad skilda branscher, med sinsemellan olika, och skiftande, marknadsförutsättningar. Dels eftersom organisationen idag ofta lyfts fram som ovanligt "frihandelsvänlig" jämfört med många andra fackliga organisationer i världen, både ur ett historiskt och samtida perspektiv. Så slog till exempel Karl Petter Thorwaldsson, i sitt anförande under LO:s kongress 2016, fast att:

Frihandel var något som arbetarrörelsen i Sverige drev igenom, i stort motstånd mot högern på den tiden. De ville skydda sina marknader. Arbetarrörelsen ville att vi skulle söka oss ut med våra produkter på en världsmarknad. [...] Svensk fackföreningsrörelse har *aldrig* trott på protektionism. Vi har *alltid* trott på öppenhet och frihandel.² [Min kursiv]

När handelspolitik för första gången seglade upp som en central fråga på den fackliga dagordningen, ganska exakt 100 år tidigare och mitt under brinnande världskrig, var det dock inte formuleringar av öppenhet och frihandel som dominerade LO:s positioneringar. Syftet med den undersökning som till viss del sammanfattas i detta papper är att kartlägga denna LO:s första handelsdiskurs och mer specifikt att analysera vilken syn på internationell handel och vilka(s) handelspolitiska intressen som artikulerades inom och av LO genom den.

Undersökningen sträcker sig mellan åren 1914-1919 och bygger för det första på interna mötesprotokoll, främst från de 16 representantskapsmöten som hölls under perioden; de möten LO höll tillsammans med den socialdemokratiska partistyrelsen samt utomstående förbund med anledning av dyrtiden; samt den "dyrtidskongress" som anordnades i december 1916. Till detta kommer LO:s verksamhetsberättelser, uttalanden/cirkulär avsedda för de egna medlemmarna samt skrivelser till regeringen, vilka utgör stommen för identifieringen av LO:s officiella positioneringar. För att kunna ge en viss bild av de interna diskurserna i respektive förbund har dessutom samtliga då existerande förbundstidskrifter (18 stycken) inkluderats i

² LO (2016) s. 324-325.

materialiet. Härtill kommer också den bevarade korrespondensen mellan Landssekreterariatet och enskilda förbund, vilken även den har studerats i sin helhet.³

Arbetarens potentiella roller

Såväl den enskilde arbetarens, som den organiserade arbetarrörelsens intressen kan betraktas som både mångfaldiga och ibland direkt motstridiga, i bemärkelsen att de inte kan tillvaratas samtidigt i en given situation. Till exempel finns det, som Klas Åmark har konstaterat, tillfällen då arbetarna måste välja mellan att antingen kämpa för att höja löneandelen, eller för att stimulera tillväxt på sikt.⁴ Inom handelspolitisk forskning brukar en närliggande potentiell motsättning identifieras i arbetarens dubbla roll som *arbetare-som-konsument* och *arbetare-som-producent*. Å ena sidan finns ett intresse av att förbättra förhandlingspositionen på konsumentmarknaden, å andra sidan av den egna industrins (eller arbetsplatsens) framgång. I händelse av konflikt mellan dessa intressen har den handelspolitiska forskningen ofta förstått den senare som logiskt premierad: "Maintaining employment is clearly more in the worker's self-interest than marginally reducing the cost of goods and services he consumes", som statsvetarna Mark Nadel och David Vogel sammanfattar det.⁵

Medan producentintresset också ofta behandlas som mångfacetterat – på så vis att olika producenter kan ha olika handelsekonomiska intressen – tillskrivs konsumenternas handelsintressen i princip alltid en mer okomplicerad position. I såväl formella politisk-ekonomiska modeller⁶, som i mer informella redogörelser för handelspolitik⁷ och empiriska appliceringar⁸, har man utgått från att reduceringar av handelshinder bör ses som gynnsamma ur ett konsumentperspektiv eftersom de leder till fallande prisindex och därmed billigare konsumtionsvaror. Med utgångspunkt i Engels lag (genom vilken livsmedlens budgetandel förstås som omvänt relaterad till hushållsinkomst), brukar dessutom låginkomsttagare generellt betraktas som särskilt gynnade av minskad autarki.⁹ I den mån *arbetaren-som-konsument*

³ Eftersom detta papper utgör en sammanfattning framträder vissa delar av analysen och därmed också delar av källmaterialiet inte här.

⁴ Åmark, K. (1989), *Maktkamp i byggbransch*, s. 19.

⁵ Vogel, D. & Nadel, M. 'Who Is a Consumer?: An Analysis of the Politics of Consumer Conflict', *American Politics Quarterly*, 5.1 (1977), s. 41.

⁶ Se t. ex. Ehrlich (2007); Grossman och Helpman (1994); Kono (2006); Rogowski och Kayser (2002).

⁷ Se t. ex. Alt et al. 1996; Rogowski (1987).

⁸ Se t. ex. Linzer och Rogowski (2008).

⁹ Se t. ex. Broda, C., Leibtag, E., & Weinstein, D. (2009). "The role of prices in measuring the poor's living standards". *Journal of Economic Perspectives*, 23(2).; Hamilton, B. W. (2001). "Using Engel's law to estimate CPI bias". *American Economic Review*, 91.; Houthakker, H. S. (1957). "An international comparison of household expenditure patterns, commemorating the centenary of Engel's law". *Econometrica*, 25.

förekommer i tidigare forskning om handelspolitiska positioneringar sätts med andra ord ofta likhetstecken mellan deras intressen och handelsliberaliseringar.¹⁰

Såväl teoretiskt som i empiriska studier av handelspolitisk utveckling har konsumentintresset samtidigt ofta tillskrivits en relativt undanskymd roll som påverkansfaktor. Detta brukar förklaras med kostnaden för kollektivt agerande. Även om konsumenter betalar mer för varor som t. ex. står under importskydd, är dessa kostnader för den enskilda individen relativt små och utspridda. Därför, menar handelshistoriker som Douglas A Irwin, blir också incitamenten för att övervinna kostnaderna för kollektivt handlande otillräckliga. Omvänt är fördelarna med handelsbarriärer, som t. ex. skyddar importkonkurrerande företag från utländsk konkurrens, mer koncentrerade, vilket antas underlätta bildandet av koalitioner bland producenterna.¹¹ Även ur detta perspektiv är det med andra ord sannolikare att arbetare agerar i egenskap av producenter än konsumenter.

Ett annat sätt att förstå denna typ av tudelade intressen är att såväl arbetaren som fackföreningsrörelsen kan tillskrivas och åberopa ett flertal olika subjektspositioner som också genererar olika intressegemenskaper.¹² Utöver positioner som *konsumenter* eller *producenter* kan en myriad andra subjektspositioner aktualiseras i förhållande till handelspolitik. De kan till exempel vara klass- eller yrkesbetonade (*arbetare/skräddare*), nationsfokuserade (*svensk*) eller förankrade i idén om en internationell arbetargemenskap¹³, men även andra positioneringar som *kristen*, *socialdemokrat*, *kvinnor*, *stadsbo*, *kenyan* och så vidare kan göras mer eller mindre relevanta i relation till just handelspolitiken. I den följande analysen, som bygger på en diskursanalytisk metod, ligger fokus vid att identifiera artikulationer av fackliga handelsintressen med utgångspunkt i vilka subjektspositioner som aktiveras i anslutning till dem.

Första världskriget, dyrtiden och exporten

I första världskrigets spår uppstod en signifikant levnadskostnadsstegring i Sverige. Det har i efterhand uppskattats att livsmedelspriserna i genomsnitt var ca 22% högre år 1915 jämfört

¹⁰ Naoi, M., & Kume, I. (2015). "Workers or Consumers? A Survey Experiment on the Duality of Citizens' Interests in the Politics of Trade", *Comparative Political Studies*, 48.10, s. 1294.

¹¹ Irwin, D. A. (1994), "The Political Economy of Free Trade: Voting in the British General Election of 1906", *The Journal of Law and Economics*, 37.1 (1994)
s. Se även Downs, A. (1957), *An economic theory of democracy*, s. 238-256.

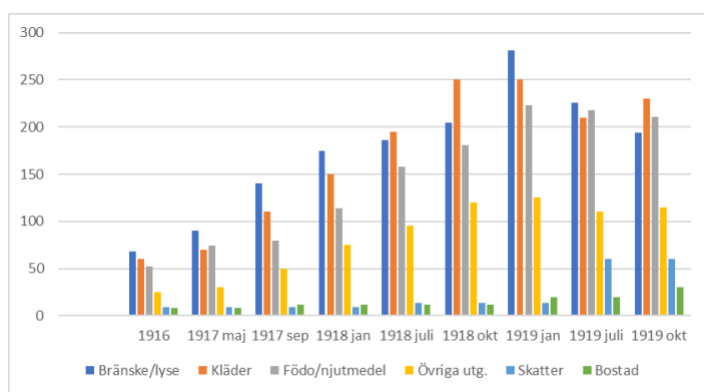
¹² Min förståelse av subjektspositioner är inspirerad av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe. För en sammanfattning, se Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage., s. 42.

¹³ Subjektspositioneringar i nationalistiska termer är återkommande i materialet och diskuteras mer ingående i kapitlet i förhållande till internationell solidaritet men den diskussionen har uteslutits här, det gäller också positioneringarnas genusaspekter.

med innan krigets utbrott.¹⁴ År 1916 hade livsmedelskostnaderna för en “normalfamilj”, enligt Statistiska centralbyråns beräkningar, stigit med ca 52% för att i början av år 1919 ligga hela 223% över förkrigsnivåerna.¹⁵ För vissa varor, i synnerhet animaliska livsmedel, var stegringen också än mer omfattande, vilket återspeglades i förändrade konsumtionsmönster.¹⁶ Samtidigt ökade också priserna på kläder och skor. Samma “normalfamilj” behövde i december 1916 betala i genomsnitt 60% mer för kläder än i juli 1914, och hela 250% mer i januari 1919:¹⁷

Diagram 1

Genomsnittlig procentuell ökning av årsbudgetens huvudposter sedan krigsutbrottet

Källa: Statistiska centralbyråns beräkningar, Sociala meddelanden 1919.¹⁸

Den generella löneutvecklingen höll långt ifrån jämna steg med prisstegringarna. Så ökade löneinkomsterna för arbetare i stadsnäringarna uppskattningsvis med blott i genomsnitt 7% till 1915 och 20% till 1916. Skillnaderna i löneökning var också stora mellan olika yrkesgrupper.¹⁹ För de flesta arbetare innebar med andra ord prisstegringarna en rejäl påfrestning på hushållsbudgeten.

¹⁴ Hirdman, Y. (1983) *Magfrågan: Mat som mål och medel*, se avsnittet. “Konsumtionsomläggningen” s. 254 ff.

¹⁵ Utgångspunkten för beräkningarna är en “normalfamiljs” (man, hustru och två barn) budget som före kriget slutade på en total utgiftssumma av ca 2000 kr. per år. Uppgifterna representerar förhållandena i städer och stadsliknande samhällen. Utgiftsstegringen har beräknats för varje särskild huvudpost under förutsättning att förbrukningen varit i stort sett oförändrad, alltså med bortseende från de omläggningar av och inskränkningar i förbrukningen som i realiteten framkallades av dyrtiden. “De ovan angivna talen torde därför”, skriver SCB, “få betecknas såsom minimisiffror”. Så bör t. ex de erhållna procentsiffrorna för beklädnadskontots stegring, särskilt beträffande de sista krigsåren med hänsyn till då inträffade kvalitetsförsämringar, nog betecknas som något för låga. *Sociala meddelanden* (1919), s. 1039-1040.

¹⁶ Som Yvonne Hirdman visat skedde en förskjutning från animalier till vegetabilier, se ovan.

¹⁷ I städer och stadsliknande samhällen, *Sociala meddelanden* 1919, s.1036.

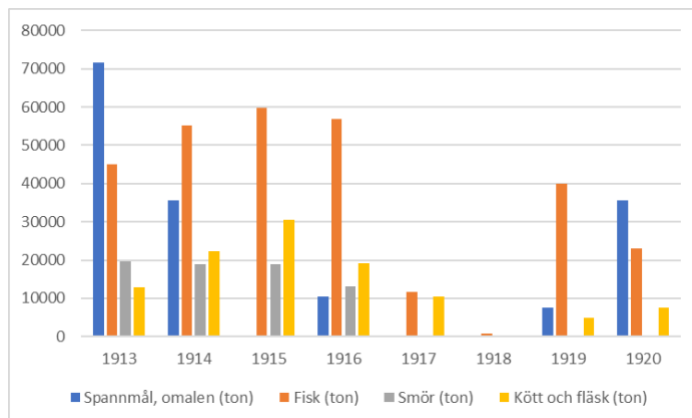
¹⁸ *Sociala meddelanden* (1919), s. 1039-1040.

¹⁹ Medan arbetare anställda i elektriska verkstäder år 1916 i genomsnitt hade erhållit en 45-procentig löneökning sedan 1913, var motsvarande siffror för malmgruvor, järn och stålmanufaktur samt sömnadsfabriker

Samtidigt fortlöpte, eller till och med ökade, exporten av både kläder och skor, samt ett flertal livsmedel under krigets första år. Utförseln av nöt- och fläskkött under perioden oktober-december 1914 var nio, respektive tre gånger så hög som under samma period året innan. Året därpå, 1915, exporterades 30% mer fisk och 150% mer kött än år 1913.²⁰ Medan spannmål kom att beläggas med exportförbud redan i augusti 1914, dröjde det till våren 1915 innan utförseln av fläsk begränsades något, till 300 ton per vecka. Exportförbud för nötkreatur, svin och slaktprodukter (utantaget fläsk) infördes i september 1916. I samband med det infördes också ett så kallat kompensationsystem – exportörerna kunde ansöka om utförsellicenser mot att de ställde en mindre mängd av samma vara till livsmedelskommissionens förfogande. Liknande system för ägg och smör infördes på sommaren respektive senhösten samma år, levande djur i november och i början av maj 1917 inkluderades också varor som fläsk, krästdjur, potatis, frukter och bär, svampar, fiskrom, tobak och lakrits.²¹ Som diagrammet nedan illustrerar dröjde det också till 1917 innan exporten av fisk samt kött och fläsk låg under förkrigsnivåerna:

Diagram 2

Svensk livsmedelsexport 1913-1920

Källa: Statistiska centralbyrån (1972).²²

1914-1915: Handelspolitik på den fackliga agendan

bara 16%, bagerier 13% och skofabriker 7%. Statistiska centralbyrån (1919), *Sociala meddelanden* 1919, nr 9-12, s. 882.

²⁰ Östlind, A. (1945) *Svensk samhällsekonomi 1914-1922: med särskild hänsyn till industri, banker och penningväsen*,

²¹ Hildebrand, (1918), Bilaga 19: "Förteckning å varor, som i slutet av december voro underkastade förbud för utförsel ur Sverige", s. 2-4.

²² Statistiska centralbyrån (1972), *Historisk statistik för Sverige, Del 3. Utrikeshandel 1732-1970, "Tabell 3.4 Kvantitet av de viktigaste utförda varorna 1908-1929"* s. 213.

När LO:s representantskap i april 1915 samlades för första gången sedan krigets utbrott utgjorde de ökade levnadskostnaderna en egen punkt på dagordningen. Under denna punkt adresserades tre inkomna förfrågningar. Dels hade både Transportarbetareförbundet (Transport) och Sko- och Läderindustriarbetareförbundet hemställt om att få begära löneförhöjningar med anledning av "dyrtiden", dels hade Svenska Metallarbetareförbundets avdelning i Lysekil föreslagit att den socialdemokratiska riksdagsgruppen och Landssekreteriatet borde "ingripa i anledning av exporten av livsförnödenheter". Dessa förfrågningar kan förstås som illustrativa för två centrala och parallella linjer i hur de kommande årens fackliga diskurs kring dyrtidsfrågan kom att utvecklas; å ena sidan kunde man söka mota effekterna av dyrtiden i grind genom löneförhöjningar, å andra sidan genom prissänkningar. Därtill kom frågan om hur dessa båda mål kunde och borde uppnås.

I den efterföljande diskussionen låg fokus vid den första strategin, vilken Gruvarbetareförbundets ordförande Carl. L. Lundberg emellertid såg som ineffektiv. Det kraftigaste medlet mot dyrtiden vore, menade han, "att utskeppningen av livsförnödenheter av alla slag helt stoppades" och därför yrkade han på att representantskapet skulle ge Transport i uppdrag att initiera en blockad av allt arbete som gällde utförsel ur landet av livsmedel. Även om Lundbergs förslag röstades ned med 26 röster mot 2, lyftes inga principiella invändningar av handelspolitisk natur mot det förhållandevis radikala förslaget. Transports ordförande Charles Lindley hänvisade istället till att en sådan blockad vore omöjlig sett till det avtal man "nödgats" att träffa med arbetsgivaren.²³ Mest intressant är emellertid den sammanlänkning mellan dyrtiden och livsmedelsexporten som konstruerades här och hur den i sin tur knöts direkt till den fackliga verksamheten genom förslaget om fackliga stridsåtgärder. Sådana länkar mellan livsmedlens fördyring och svensk exportpolitik hade formulerats även i den bredare fackliga diskursen ända sedan hösten 1914 genom flertalet artiklar publicerade av såväl redaktioner, förbundsrepresentanter och utomstående skribenter i många av förbundstidningarna.²⁴

Under hösten 1915 fick dessa formuleringar också bredare genomslag i LO-ledningens diskurs – både de interna diskussionerna och externa positioneringarna kom att präglas av uttalade krav på exportförbud.²⁵ I början av september kallade LO, på initiativ av

²³ Prot. fört vid LO:s Representantskaps ordinarie möte, den 25-26 april 1915, § 12. LO:s arkiv (ARAB, Stockholm).

²⁴ Se t. ex. Osign, "Exporten och dyrtiden", *Grovarbetaren*, november 1914; Osign, "I anledning av ...", *Metallarbetaren* nr 5, 30 jan 1915; Argus, "I ett ekonomiskt Sibirien", *Kommunalarbetaren*, nr 3 1915, s. 63-64.

²⁵ Detta skifte bland ledningen märktes också i förbundspressen, t. ex. skrev svenska Målareförbundets förtroendeman Oskar Hagman en artikel med titeln "Dyrtidens problem" med en omfattande kritik av exporten. (Målarnes facktidning, hösten 1915).

Transport, till ett möte med SAP:s partistyrelse för att, som Herman Lindqvist uttryckte det, “gemensamt pröva vilka åtgärder, som eventuellt kunna vidtagas för att nedpressa de nu så högt uppskrivade livsmedelsprisen”. Även om regeringen nyligen hade annonserat exportförbud för nötkreatur, svin och slaktprodukter (utantaget fläsk), höjdes nu flera röster för skärpta handelsrestriktioner. Dels varnades det för att utförsellicenserna kunde göra förbuden “illusoriska”, dels krävdes fler exportförbud, dels kritiserades också regeringens handelsuppgörelse med Tyskland, som enligt Transports ordförande Charles Lindley “hindrade en rationell livsmedelspolitik”. Under mötet antogs en gemensam skrivelse som på det handelspolitiska området dels uttryckte oro för att “vidsträckta medgivanden av utförsellicenser” kunde göra exportförbudet “helt ineffektivt”. Dels krävde den också “effektiva åtgärder” för andra av de “mindre bemedlade klassernas viktigaste födoämnen”, nämligen fläsk, färsk sill och strömming samt lingon. I fråga om det sistnämnda menade man att det var “fara å färde, att den svenska marknaden länsas genom oreglerad export, vilken i sitt följe drager oskäligen priser”.²⁶

Att exporten diskursivt bands samman inte bara med prisstegringar utan också att den svenska marknaden “länsades” eller “tömdes” på livsmedel var en återkommande bild som också återfanns i ett cirkulär mötet, på förslag av Lindley, beslutade att skicka ut till arbetarekommuner, fackföreningar och övriga arbetarorganisationer. Det var landssekreteriatet och partistyrelsens verkställande utskott som fick i uppdrag att “organisera en folkopinion mot regeringens politik i livsmedelsfrågan” och denna skrivelse skrevs senare även under av alla utom LO stående förbund som hade säte i Stockholm.²⁷

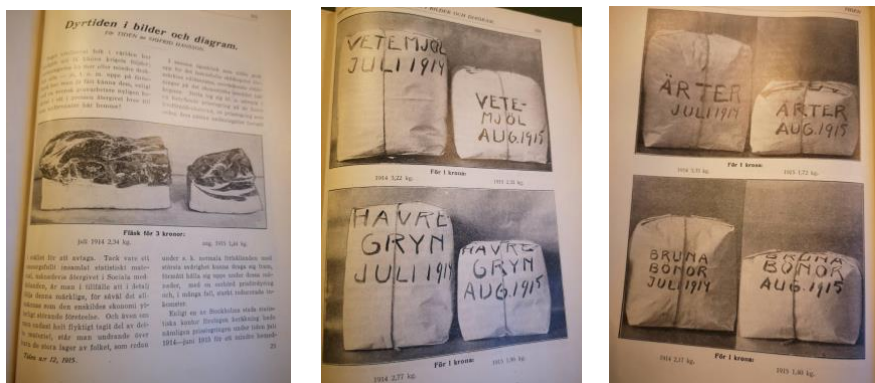
I cirkuläret riktades också en explicit uppmaning till folket att “på allvar, genom en allmän, kraftig och omfattande folkopinion ge sin mening till känna och kräva sin rätt så det höres”. Detta åtföljdes av mer konkreta förslag på “stora, väl planlagda demonstrationståg däri icke minst kvinnor och barn må delta” som skulle visa “de maktägande att dessa ljupa led ... icke stillatigande tolerera ett tillstånd som närmar sig det olidliga gräns”.²⁸ Utöver detta beslutade mötesdeltagarna också att ge Sigfrid Hansson i uppdrag att utarbeta en “grafisk framställning om dyrtiden”. Denna skulle bland annat inkludera fotografier som

²⁶ LO och Soc. dem. partistyrelsen, “Till konungen”, 1915. *LO:s arkiv* (ARAB, Stockholm).

²⁷ Svenska Järnvägsmannaförbundet, Sveriges Lokomotivmannaförbund, Svenska Postmannaförbundet, Svenska Slakteri- och Charkuteriarbetareförbundet, Svenska Tullmannaföreningen och Svenska Typograförbundet.

²⁸ LO, Soc. dem. partistyrelsen samt Svenska Järnvägsmannaförbundet, Sveriges Lokomotivmannaförbund, Svenska Postmannaförbundet, Svenska Slakteri- och Charkuteriarbetareförbundet, Svenska Tullmannaföreningen och Svenska Typograförbundet, “Till arbetarekommuner, fackföreningar och övriga arbetarorganisationer!”, november 1915. *LO:s arkiv* (ARAB, Stockholm), vol E: II: I.

visade vilka kvantiteter av vissa matvaror som erhöles före augusti 1914 respektive ett år senare för samma penningbelopp (se bild). Affischer skulle tryckas i en upplaga av 10 000 exemplar och distribueras till arbetarekommuner för uppsättning. Illustrationerna trycktes också i arbetarpressen.²⁹

Konsumentintresset som nod

Att livsmedelsprisernas stegring länkades samman med exportpolitiken och krav på aktion kan också tolkas som en artikulering av konsumentintresset som fackligt intresse, vilket i sin tur ledde till artikuleringen av ett fackligt handelspolitiskt intresse för ökade handelsrestriktioner. Dessa subjektspositioneringar, varigenom *arbetaren-som-konsument* trädde i förgrunden, *antyddes* emellertid inte enbart av hänvisningarna till prisstegringen, utan fixerades också mer explicit som nod i diskursen.

I regeringsskrivelsen 1915 kritiserades den tidigare förda livsmedelspolitiken för att inte tillräckligt ha tagit hänsyn till “den stora konsumerande allmänhetens berättigade intressen” och sammansättningen av statens livsmedelskommission för att fullständigt utesluta “hela den grundsyn på livsmedelsproblemet” som representerades av “konsumenter i de mindre inkomstagarnes ställning”. Det var minst lika nödvändigt, menade man, att “konsumentintresset” fick ett ord med när det gällde att pröva utförsellicenser, som “det befunnits att bereda godsägarsynpunkterna representation”.³⁰ Även i cirkuläret till de egna leden formulerades en antagonism mellan konsument- och producentintressen, där regeringen också sammanlänkades med de sistnämnda:

Endast motvilligt och dröjande vidtog emellertid regeringen, hos vilken *producent-, rederi- och andra kapitalistiska intressen* hava de djupaste försänkningar, åtgärder i rätt

²⁹ Prot. Fört vid gemensamt möte med Soc. Dem. Partistyrelsen V. U., Landssekreteriatet och de delegerade för utom Landsorganisationen stående förbund, den 17 november 1915. LO:s arkiv (ARAB, Stockholm) Sigfrid Hansson, “Dyrtiden i bilder och diagram”, *Tiden* nr 12, 1915.

³⁰ LO och Soc. dem. partistyrelsen, “Till konungen”, datum, 1915, LO:s arkiv (ARAB, Stockholm), vol E: II: I.

riktning och till de stora konsumentgruppernas fromma. Till några verkligt radikala åtgärder skred man dock icke. [*Min emfas*]³¹

På så vis formulerades i den fackliga diskursen ekvivalenser mellan “folket”, “allmänheten”, “de mindre inkomsttagarna” och konsumentintresset. Detta innebar inte bara att arbetarna tillskrevs en subjektposition som konsumenter, genom vilken konsumentens handelsintresse blev ett fackligt dito, utan också att konsumenten/allmänheten i sin tur definierades som arbetare, och det fackliga intresset indirekt som deras.

Vem talar?

Att begreppet “producent” i uttalandena länkades till kategorin “godsägare” snävade också in det till *en specifik typ* av producenter, nämligen livsmedelsproducenterna. I ljuset av det kan det vara relevant att notera vilka som faktiskt kunde göra sina röster hörda inom LO:s diskurs. Vid tidpunkten för dessa möten saknade majoriteten av de arbetare som var anställda inom den exporterande livsmedelsproduktionen helt representation i LO. Lantarbetareförbundet hade uteslutits år 1911 för bristande medlemsbetalning i sviterna av storstrejken och verksamheten låg i princip vilande. Slakteri- och charkuteriarbetareförbundet kom förvisso att anslutas 1916 men saknade representation i LO:s interna debatter under dessa krigens första år. Ett sätt att förstå frånvaron av ett artikulert producentintresse i diskursen skulle därför kunna vara att det inte låg särskilt nära till hands för någon av de röster som hördes att tala utifrån en sådan subjektposition för egen del. Här är det emellertid intressant att notera att Walfrid Ahlström, Slakteri- och charkuteriarbetareförbundets ordförande och förtroendeman sedan 1908, vid upprepade tillfällen och första gången så tidigt som i november 1914, formulerade skarp kritik mot exporten och sedermera de sätt varpå slakteribolagen försökte kringgå exportförbuden.³² “Det kan ju förefalla lite underligt”, konstaterade Ahlström förbundets tidskrift i april/maj 1915:

³¹ LO, Soc. dem. partistyrelsen samt Svenska Järnvägsmannaförbundet, Sveriges Lokomotivmannaförbund, Svenska Postmannaförbundet, Svenska Slakteri- och Charkuteriarbetareförbundet, Svenska Tullmannaföreningen och Svenska Typografiförbundet, “Till arbetarekommuner, fackföreningar och övriga arbetareorganisationer!”, november 1915, LO:s arkiv (ARAB, Stockholm).

³² Ahlström, W, “Kött= [sic] och kreatursexporten: skandalös profithunger”, *Slakteri- och charkuteriarbetaren*, nr 11, november 1914, s. 1. Ahlström var också en av undertecknarna av det ovan diskuterade cirkuläret.

... att den yrkeskår, vars förespråkare denna tidning är, kräver åtgärder i den pågående exporten. Vi ha ju icke lidit av någon arbetsbrist, tvärtom, det har i stället arbetets på övertid i stor utsträckning. Men våra yrkessynpunkter få icke vara avgörande i denna fråga; det allmännas intressen måste gå först.³³

Även om förbundet alltså inte utgjorde en del av LO ännu, understryker denna utflykt i angränsande diskursiva fält konsumentperspektivets framskjutna position i den fackliga handelsdiskursen under krigets tidiga skede som helhet.

Livsmedelsbranschen var inte heller den enda som hade något att vinna på en viss fortsatt export av livsmedel. Som socialdemokraten Erik Palmstierna påpekade under det gemensamma mötet i november 1915, hade England då precis stoppat Sveriges kol- och kraftfoderimport "för att vi ej lämnat nog med livsmedel", och, fortsatte han, "Tyskland hotar givetvis med repressalier om vi skulle stoppa all vår export dit". Införseln av somliga för andra näringar viktiga importvaror var med andra ord i viss mån beroende av så kallad *kompensationsexport* från svenskt håll och det var också ett argument regeringen använde för att motivera den omfattande exporten.³⁴ För Erik Palmstierna själv var detta emellertid ingen anledning att dra öronen åt sig, tvärtom formulerade han det som ett argument för att hålla opinionsyttringarna igång, eftersom det kunde ge stöd för regeringen gentemot utlandets hot.³⁵ Den enda som vid den här tidpunkten uttryckte viss tveksamhet var LO:s ordförande Herman Lindqvist. Under samma möte i november konstaterade han att licenser tycktes lämnas i alltför stor utsträckning, men påpekade också att "vi inom landet äro så beroende av import av vissa varor att vi äro nödsakade att gå med på kompensationsexport. Vi skulle sålunda nu lida kolbrist om vi ej exporterat trä och livsmedel på Tyskland". Vidare fortsatte han med att konstatera att "[o]m vi ej lämna en viss export så löper vi fara att ej få några färgämnen. Tyskland kan även stoppa importen av svavelkis och då måste våra trämassefabriker stanna. Det är sålunda en ingalunda lätt konst att balansera alla dessa saker så att vår industri ej får en dödsstöt".³⁶ Några avtryck av den potentiella intressekonflikt i relationen till kraven på exportförbud som Lindqvist formulerade här inkorporerades emellertid inte i de slutgiltiga positioneringarna.

³³ Ahlström, W, "Jobberiet med livsmedel", *Slakteri- och charkuteriarbetaren*, nr 4-5, april-maj 1914, s. 1.

³⁴ Nyström, s. 105.

³⁵ Prot. fört vid möte med Landssekretariatet, Soc. dem. partistyrelsens V. U. och styrelserna för de utom Landsorganisationen utomstående förbund, som ha säte i Stockholm, samt styrelsen för Typografiska föreningen i Stockholm, den 5 november 1915. *LO:s arkiv* (ARAB, Stockholm).

³⁶ Ibid.

1916: Handelsdiskursen utvidgas

Medan handelsdiskursen sådan den formulerades genom diskussioner, skrivelser och förbundspress under år 1915 främst konstruerades kring ekvivalenskedjor mellan livsmedelspriser och livsmedelsexport, kom den under hösten 1916 att länkas till fler näringsområden, nämligen prisstegringen på kläder och skor. Under representantskapets möte med partistyrelsen i oktober det året antogs en skrivelse till regeringen där också prisstegringen på “alla slags beklädnadsvaror och förbrukningsartiklar” berördes och man framförde synpunkten att åtgärderna mot dyrtiden inte kunde begränsas till att enbart gälla livsmedel. Även om länken mellan prisstegringen och utrikeshandeln inte formulerades lika tydligt som i fråga om födoämnen, noterade man att de “ifrågavarande artiklarn[a]” tillverkades “icke endast för hemmamarknaden utan även för export” och föreslog att regeringen borde överväga “huruvida icke, i den mån handelspolitiska omständigheter eljest icke lägga hinder därför ... redan nu på andra näringsgrenar tillämpade metoder må komma till användning för vinnande av angivet syfte”. Även här ställdes konsumentintressen mot producentintressen. Bristen på representanter för “de breda konsumtionslagren”, samt “konsumenternas särskilda intressen”, inom de statsinstitutioner som hade hand om industrins omsättningsförhållanden och förseende med råvara, hade lett till att dessa intressen inte kunnat bli “tillbörligt beaktade och tillgodosedda”.³⁷ Även om Svenska Sko- och Läderarbetareförbundets ordförande Edvard Johansson under mötet hade opponerat sig mot tanken på exportbegränsningar för skoindustrin, och därmed också positionerat sig i egenskap av arbetare-som-producent, fick detta inget tydligt genomslag i den slutgiltiga gemensamma positioneringen. Under hösten 1916 var det med andra ord fortfarande arbetaren-som-konsument som artikulerades som det primära fackliga handelssubjektet.

1917: Konsumentintresset utmanas

Under våren 1917 bröt en omfattande proteströrelse mot den rådande dyrtiden ut – en “hungerrörelse” som, med historikern Hans Nyströms ord, “hör till de bredaste och häftigaste utbrotten av social protest som någonsin har skakat Sverige”³⁸. Denna protestvåg sammanföll med att det svenska försörjningsläget av både livsmedel och andra varor hade försämrats ytterligare. Dels hade den engelska regeringen redan i september 1916 infört förbud mot

³⁷ LO och Soc. dem. partistyrelsen, “Till konungen”, 1916. *LO:s arkiv* (ARAB, Stockholm), vol. E: II: I.

³⁸ I sin studie av denna rörelse har Nyström kunnat kartlägga åtminstone 146 manifestationer, fördelade på 107 platser runt om i landet. Nyström, H. (1994). *Hungerupproret 1917*, s. 10-11.

utförsel till Sverige som lade hinder för bland annat brödsädsimporten.³⁹ Dels hade Tyskland och Österrike den 31 januari 1917 proklamerat “det oinskränkta ubåtskriget”, vilket kraftigt begränsade sjöfarten i ett vidsträckt spärrområde runt Frankrikes och Storbritanniens kuster även för neutrala fartyg.⁴⁰ Till råga på allt detta hade skörden 1916 blivit långt ifrån tillfredsställande och i synnerhet potatis, som tidigare varit ett av få livsmedel med förhållandevis god tillgång, hade blivit en bristvara.⁴¹ Detta innebar, med Sigurd Klockares ord, en brist på sådana livsmedel arbetarklassen faktiskt hade råd att köpa.⁴²

Som bland andra Kjell Östberg har konstaterat riktades de krav som framfördes av de protesterande massorna i många fall till lokala företrädare för livsmedelspolitiken och de gällde sådant som “den orättvisa” handeln med potatis och tilldelningen av bröd.⁴³ Hungerrörelsen kom emellertid också, inte minst genom de arbetarekommittéer som bildades runt om i landet, att bidra till den vidare handelspolitiska diskursen. Den 16 april 1917 antogs en resolution av den nybildade arbetarkommittén i Västervik som publicerades i *Social-Demokraten* dagen efter. Västerviksresolutionen krävde – förutom sådant som ökade brödransoner, inrättandet av soppkök och 8 timmars arbetsdag – också stopp för all livsmedelsexport samt en handelsuppgörelse med England.⁴⁴ Senare samma vecka, den 21 april, samlades tiotusen arbetare runt riksdagshuset i Stockholm för att kräva att denna resolution, eller delar av den, antogs som socialdemokratins program. När Per Albin Hansson kallades ut för att tala upprepade han också i mångt och mycket resolutionens huvudlinjer, däribland kraven på exportförbud.⁴⁵ Liknande krav, i termer av “absolut stoppande av livsmedelsexport” formulerades också i en skrivelse från partistyrelsen för Sveriges Socialdemokratiska ungdomsförbund som inkom till LO:s sekretariat tre dagar senare, den 24 april. Handelspolitiska krav, både i fråga om exportförbud och handelsuppgörelser, var alltså närvarande i den proteströrelse som svepte genom landet och uttrycktes även av företrädare för socialdemokratin. Att Västerviks arbetarekommitté också understöddes ekonomiskt av flera

³⁹ Nyström, H. (1994). *Hungerupproret 1917*, s. 43-44.

⁴⁰ Mannerfeldt, C. (1926) “Livsmedelspolitik och livsmedelsförsörjning 1914-1922”, i E. Hecksher (red) *Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget*, del 1.

⁴¹ Klockare, S. (1967). *Svenska revolutionen 1917-1918*. Stockholm: Prisma., s. 38-39.

⁴² Klockare, s. 39.

⁴³ Östberg, K. (2017), “Demokratiska drömmar i många former”, Bosdotter, Ekdahl, Lindgren & Gogman (red.), *Då var det 1917*, Arbetarnas kulturhistoriska sällskap, Huddinge, 2017, s. 58; Olsson, L (2017). “Kalmar”, *ibid*, s. 26.

⁴⁴ *Social-Demokraten*, 17 april 1917.

⁴⁵ *Social-Demokraten*, 23 april 1917. Se även Klockare, s. 25 och Blomqvist, H. (2017). *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917: ett historiskt reportage om hunger och demokrati*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg. s. 27.

större avdelningar inom LO-förbunden, pekar samtidigt på att ett, åtminstone indirekt, stöd kom också från de mer renodlat fackliga sammanhangen.⁴⁶

Hungerprotesterna kulminerade enligt Nyström under veckan 23-29 april 1917, med hela 68 manifestationer runt om i landet.⁴⁷ Just denna vecka var också LO:s representantskap samlat till sitt årliga ordinarie möte. Under de diskussioner som fördes försköts nu tonvikten något. Å ena sidan framfördes återigen förslaget att transportarbetarna borde försöka hindra livsmedelstransporten ut ur riket, den här gången av LO:s ombudsman och agitator, Claes Tholin. Å andra sidan anmärkte en av Metalls representanter, A. Flodin, att “[i] fråga om livsmedelspolitiken så är det visserligen bra att den sköter så vi får mat men detta får dock inte ske på bekostnad av möjligheten att hålla arbetena igång”. Måleriarbetareförbundets ordförande, Oskar Hagman, instämde – även för måleriarbetarna krävdes nu i första hand att material kunde erhållas. Om kompositionsexportens betydelse här var underförstådd, gjordes den explicit av Herman Lindqvist, som återigen underströk svårigheterna med att få in råmaterial i landet och att “sådana ej kunna fås utan komposition om livsmedel”.⁴⁸

Även om värdet av kompositionsexporten inte nämndes i det uttalande representantskapet sedan enhälligt klubbade igenom, och LO återigen ställde krav i livsmedelsfrågan, var de senare nu betydligt vagare formulerade än tidigare. Representantskapet fordrade att regeringsmakten skulle vidta “alla de åtgärder, som i dess förmåga står för att öka livsmedelstillgången och hålla prisen på livsförnödenheter nere på för arbetarna överkomlig nivå”. I fråga om andra konsumtionsvaror förhöll man sig märkbart tysta, trots att priserna på dessa ökat med närmare 10% bara sedan december. Ungdomsförbundets skrivelse ansåg man också i och med detta besvarad.

1917-1918: Talet om handel tystnar

En månad senare, den 17-18 maj 1917, samlades representantskapet igen för ett extrainsatt möte med anledning av de fortsatt pågående hungerdemonstrationerna – den “allmänna stämningen”. Tongångarna var nu helt andra än under de första krigsårens diskussioner. Såväl Murareförbundets ordförande Nils Persson, som Sadel- och tapetserareförbundet ordförande J. P. Jönsson och Herman Lindqvist, argumenterade för att regeringen de facto inte kunde “skaffa mera bröd”. Persson underströk också, liksom Gjutareförbundets ordförande J. E.

⁴⁶ Östberg har visat att stenarbetarna, bageriarbetarna, hamnarbetarna, järnvägs- och lokmännen samt Grov- och Fabriks avdelning 84 vid tändsticksfabriken bidrog med sådant ekonomiskt stöd (s. 77) .

⁴⁷ Nyström, s. 13-14.

⁴⁸ Prot. fört vid LO:s Representantskaps ordinarie möte, den 26-27 april 1917, § 10; 12. LO:s arkiv (Arbetarrörelsens arkiv (ARAB), Stockholm).

Blomqvist, att detta var en "sanning" som medlemmarna hade rätt att "få veta". Några konträra uppfattningar i fråga om livsmedelstillgången formulerades inte, istället koncentrerades debatten kring de krav som inkommit på storstrejk och tillkallandet av en extra kongress.

Mötet beslöt sedan med 14 röster mot 11 att göra ett uttalande i vilket man konstaterade att ställningen för de arbetande klasserna var "ytterst kritisk" och att "[d]en rådande *verkliga* knappheten i livsmedelstillgångarna, som ställt arbetarna inför svält och nöd, har framkallat demonstrationer vilka återspegla den förtvivlade stämningen och missnöjet." [*Min emfas*] Kraven på regeringen att hålla livsmedelspriserna nere hade emellertid nu helt undanträngts av krav på höjda löner och avkortade arbetstider och man ställde "den kraftigaste maning till landets arbetsgivareorganisationer och enskilda arbetsgivare" om att hörsamma arbetarnas framställningar om detta. Dessutom uppmanade man också landets organiserade arbetare att "med tillit och förtroende avvakta händelsernas vidare utveckling, vilken måste genom *reformer* leda fram till ett bättre förhållande" [*Min emfas*]. En ordalydelse som utgjorde en tydlig kontrast till det tidigare cirkulärets uppmaning om att kräva sin rätt så det hördes.

Genom dessa formuleringar – i vilka livsmedelstillgången framträdde som omöjlig att påverka – trängdes handelspolitikens, exportens och prisnivåernas element undan till förmån för löneförhöjningarnas och arbetstidsförkortningens, vilka nu stabiliserades som central nod i LO:s dyrtidsdiskurs. De representantskapsledamöter som röstade nej till förslaget om uttalande motiverade det, såvitt protokollen avslöjar, inte heller med några handelspolitiska överväganden. Istället präglades samtalet av oro för konsekvenserna av en storstrejk.

Att talet om handel på detta sätt sköts undan i omöjlighetens namn kan tolkas på flera sätt. En anledning, även om den inte nämndes explicit, var kanske att exportförbuden successivt innan detta möte faktiskt hade utvidgats till att omfatta de flesta livsmedel.⁴⁹ Det innebar dock inte att exporten upphörde helt och det gjorde heller inte kritiken mot den i andra delar av organisationsstrukturen. I oktober 1917 antog Gruvindustriarbetareförbundets avdelning 4 i Malmberget ett uttalande med anledning av att regeringen beslutat att bevilja export av 6000 levande nötkreatur till Tyskland, där man retoriskt frågade om det var nödvändigt att söka tyskt medborgarskap för att få möjlighet att köpa kött och lingon och om exporten "måhända [var] tillåten för att kunna uppehålla de för närvarande höga priserna?".

⁴⁹ Hildebrand, (1918), Bilaga 19: "Förteckning å varor, som i slutet av december voro underkastade förbud för utförsel ur Sverige", s. 2-4.

Man riktade också en uppmaning till samtliga arbetareorganisationer att diskutera fråga om vilka medel “som av arbetarklassen bör tillgripas för att helt stävja all export av livsmedel till utlandet” och påpekade att Sveriges arbetare borde resa sig som en man för att få bort systemet, vilket avdelningen betecknade som landsförräderi. Uttalandet publicerades i *Gruvarbetaren*, tillsammans med liknande kritik från gruvarbetarna i Toulluvaara.⁵⁰

Medan utvecklingen i fråga om livsmedlen förblev densamma under andra halvan av 1917, i bemärkelsen att prisstegringen fortsatte i ohejdad takt, förändrades emellertid läget på två andra signifikanta sätt. Dels klingade hungerkravallerna av, dels tillträdde koalitionsregeringen Edén i oktober och SAP kom därmed att hamna i regeringsställning för första gången någonsin. Samtidigt fortsatte hemställningar om storstrejk att komma in till LO. Under representantskapets möte i april 1918 befästes det omslag i diskursen som inträtt under 1917, nu , och betonade dessutom regeringens insatser tydligare och underströks att inga fler åtgärder kunde vidtas, i synnerhet inte i form av storstrejk. Herman Lindqvists avslutande ord på detta sista möte som behandlade livsmedelsfrågan sammanfattar diskursens utveckling väl: “Det synes som om man glömt vad som gjorts tidigare av ... partiet och riksdagsgruppen för att ordna livsmedelsfrågan. Det är livsmedelsbrist.”⁵¹

Sammanfattande slutsatser

Genom analysen av källmaterialet framträder en utveckling över tid i LO:s handelsdiskurs som kan beskrivas som fyra diskursiva förskjutningar, eller fyra delvis skilda artikuleringar av ett fackligt handelsintresse. Under krigets första år, 1914-1915, formulerades en dyrtidskritik med utgångspunkt i livsmedelsprisernas stegring, vilken i sin tur länkades samman med livsmedelsexporten. Kritiken av livsmedelsexporten var initialt främst märkbar i en bredare facklig diskurs men kom så småningom att, under hösten 1915, mynna ut i såväl officiella positioneringar mot regeringens handelspolitik, som kampanjer för att förmå “folket” att agera. Under 1916 utvidgades denna kritik och därigenom också handelsintresset till att även omfatta exporten av konsumtionsvaror, i synnerhet kläder och skor.

Som konstaterades inledningsvis har konsumentintresset ofta tillskrivits en förhållandevis obetydlig roll för handelspolitisk positionering och generellt kopplats samman med handelsliberaliseringar. I det fackliga talet om handel under krigets första år var det

⁵⁰ “Svenska Gruvindustriarbetareförbundets avdelning n:r 4”, *Gruvarbetaren* nr 10, oktober 1917

⁵¹ Prot. fört vid LO:s Representantskaps ordinarie möte, den 28-29 april 1918, §9, LO:s arkiv (Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm).

emellertid detta intresse som utgjorde en central nod i handelsdiskursen. Här knöts arbetarnas konsumentintressen samman med begrepp som “det allmännas intressen” och “rättvisa”, i kontrast mot ett producentintresse som i sin tur länkades till “profithunger” och “länsning” av landet genom export. Även om vissa fackliga aktörer *hade kunnat* artikulera ett intresse av exporten ur ett producentperspektiv, antingen mer direkt som i fallet med Slakt- och charkuteriförbundets medlemmar, eller indirekt i relation till behovet av kompenstationsexport, kom några sådana artikuleringar aldrig att dominera diskursen. Genom kopplingen mellan konsumentintresset och “den stora konsumerande allmänheten”, eller “folket” talade man också för och till betydligt fler än sina nuvarande medlemmar.

Här kan det samtidigt vara värt att notera att några mer explicit principiella eller ideologiska ställningstaganden för eller mot handelssystem som sådana, till exempel kopplade till begrepp som “frihandel” eller “protektionism”, inte förekommer i materialet. Artikuleringen av handelspolitiska principer var istället av mer implicit karaktär. Dessa framträdde tydligast under krigets första år, och var då förankrade i formuleringar av handeln som en nationell angelägenhet, där normativa ställningstaganden fokuserades kring rättvis fördelning av handelns vinster och bördor *inom befolkningen*, samt att handelspolitikens främsta uppgift i första hand borde vara att garantera det egna landets försörjning. Några artikuleringar av handel som utrikespolitiskt maktmedel, eller sammanlänknings av handel och internationell solidaritet, syns varken i officiella uttalanden eller interna diskussioner.

Från 1917 kom konsumentintressets ställning att omförhandlas och kritiken mot livsmedelsexporten att tystna. Initialt skiftades fokus mot värdet av kompenstationsexporten och en konflikt formulerades mellan ytterligare exportförbud och “att hålla arbetena igång”. Därefter försköts diskursen ytterligare och handelspolitiken definierades utifrån begränsningar snarare än möjligheter, en utveckling som accentuerades efter att SAP hamnat i regeringsställning.

Medan det inom LO:s ledarskap, med några få undantag, tycks ha rått konsensus under dessa olika skiftningar, kom med tiden en allt större klyfta att växa fram mellan det fackliga ledarskapets intresseformuleringar och de som uttrycktes i andra delar av fack- och arbetarrörelsen. Under krigets första år framstår handelsdiskursens utformning som en växelverkan, där å ena sidan olika avdelningars, förbunds och skribenters formuleringar av dyrtidsproblematiken satte sin prägel på LO:s dito, och LO tillsammans med SAP sedan befäste dessa artikuleringar av det fackliga handelsintresset som konsumentintresse genom sina skrivelser, cirkulär och kampanjer. Från år 1917 tycks denna dynamik förändrad och LO-ledningens positionering artikuleras nu snarare som en motvikt till folkets dito. Om ett

mål under 1915 hade varit att upplysa folket om livsmedelspolitikens verkningar, kom det från 1917 istället att handla om att upplysa dem om de begränsade ramar den hade att röra sig inom och så småningom, när SAP hamnat i regeringsställning, om att regeringen gjort allt den kunnat. Även om detta till viss del skulle kunna förklaras av den handelspolitiska utvecklingen, både i termer av utökade exportförbud och avspärning, framträdde också rädslan för storstrejk och bekräftandet av SAP:s regeringsduglighet tydligt i diskussionerna. Att talet om handel tystnade inom LO bör således inte bara tolkas som en konsekvens av förändrade marknadsförutsättningar, utan också av andra, politiska, hänsynstaganden. Det fackliga handelspolitiska subjektet var inte längre konsument, utan socialdemokrat.

Inom arbetarhistorisk forskning om 1917 års hungerrörelse har också flera forskare på ett förtjänstfullt sätt visat hur socialdemokratin och LO, inte minst mot bakgrund av partisplittningen och ryska revolutionen, kom att *(re)agera* på hungerrörelsens momentum genom att delvis söka föra in den på ett annat spår, eller som Håkan Blomqvist uttrycker det, “länka in [den] i politiska banor för att fälla regeringen och driva igenom allmän rösträtt”.⁵² Inom denna forskningstradition, som lagt tonvikten vid utvecklingen kring just hungerkravallerna, har man samtidigt varit noga med att poängtera att protesterna och demonstrationerna var “spontana utbrott och inte initierade av partier eller vänstergrupper”.⁵³ “Ingenting tyder på”, skriver till exempel Nyström, “att socialdemokratin skulle ‘ligga bakom’ hungerrörelsen, varken som initiativtagare eller centralt drivande kraft när den väl skjutit fart. Snarare var det hungerrörelsen som pressade socialdemokratin framför sig och tvingade partiet att agera”.⁵⁴ Mot bakgrund av den analys av LO:s handelsdiskurs under krigets tidigare år som presenterats ovan finns det emellertid, menar jag, anledning att nyansera den bilden. Även om arbetarrörelsens organisationer inte initierade hungerrörelsen i konkret bemärkelse, och även om de första veckornas aktioner vanligtvis leddes av kvinnor, vars fackliga eller politiska anslutning vid denna tid var betydligt svagare än männens, är det rimligt att anta att LO och SAP både genom sina uttalanden, upplysningskampanjer och uppmaningar till folket att visa sitt missnöje bidrog med en tungt vägande röst till att forma

⁵² Blomqvist, s. 26. Se också de tidigare nämnda skildringarna av Nyström; Östberg; Klockare, samt Casparsson, R. (1947). *LO under fem årtionden* D. 1 1898-1923. Stockholm. Att LO ville fälla regeringen är dock en slutsats som kan nyanseras – många i LO-ledningen ansåg att detta var en fråga som borde drivas av partiet och inte facken. Så sent som i oktober 1916 argumenterade också Charles Lindley för att ett uttalande i dyrtidsfrågorna inte borde utmynna i krav på regeringens avgång “ty det gäller säkert i nuvarande tider att en högerregering kan starkare stå emot högerns krav än vad en vänsterregering kunna göra”, medan Nils Persson menade att “Att begära att några av de våra nu skulle ingå i regeringen vore att begära självmord av dessa. Ett regeringsskifte kanske kunde medföra vårt lands indragande i kriget.”

⁵³ Se t. ex. Östberg, s. 58.

⁵⁴ Nyström, s. 66.

den dyrtidsdiskurs som protesterna så småningom blev en del av. När därför till exempel Ragnar Casparsson förklarar det missnöje som växte i styrka under 1916 och 1917 med att “[a]lla väl inte [hade] klart för sig, att Sverige i sin tur var beroende av import från Tyskland”⁵⁵, bör man med andra ord komma ihåg att kompensationsexportens betydelse förblev underordnad konsumentintresset även i LO-ledningens positioneringar fram till våren 1917.

⁵⁵ Casparsson, s. 513.